Charczuk, Wiesław

Początki kształtowania się obozu narodowego w Siedleckiem

Szkice Podlaskie 5, 89-94

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

WIESŁAW CHARCZUK

Początki kształtowania się obozu narodowego w Siedleckiem

Początki działalności obozu narodowego w Siedleckiem* sięgają lat 80 XIX w. Już w 1887 r. powstał Związek Młodzieży Polskiej (ZMP), który zaczął ogarniać młodzież akademicką i gimnazjalną całego Królestwa. W pracach nad założeniem ZMP duże zasługi położył siedlczanin Wacław Męczkowski[1]. Siedlce oraz gubernia siedlecka znalazły się w orbicie wpływów obozu młodzieży narodowej, co wyraźnie dało się odczuć w momencie wybuchu strajku szkolnego w 1905 r. Zjawisko to da się wytłumaczyć tym, że do szkół średnich uczęszczała głównie młodzież pochodząca ze sfer ziemiańskich, z rodzin tak licznie zamieszkałej na terenie guberni szlachty, jak również młodzież wywodząca się z tej warstwy inteligencji, która znajdowała się pod wpływami politycznymi Narodowej Demokracji (ND). Propagowanie idei walki wyzwoleńczej wśród społeczeństwa siedleckiego spowodowało zawiązanie się wielu kółek konspiracyjnych — Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) oraz ND. Zarówno program Ligi Narodowej (LN), jak i powołanego przez nią Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego (SDN) na zabór rosyjski zwracały uwagę na pracę wśród ludu. W Siedleckiem najwięcej szans zjednania mas chłopskich miała endecja. Tam też najwcześniej zaczęło działać SDN, które zastało grunt sprzyjający dalszemu rozwojowi. Władze carskie starały się izolować wieś od polskiego życia narodowego i nie pozwalały na istnienie na jej terenie żadnych organizacji społecznych. Do 1905 r. chłopi mogli należeć niemal wyłącznie do bractw kościelnych. Kościół urabiał psychikę chłopa jako „Polaka-katolika" o podstawie zachowawczej, ulegającego autorytetowi kleru. Mimo, że Kościół miał pewne zastrzeżenie do politycznego programu endecji, to jednak w sposób bardzo widoczny torował jej drogę na wieś. Członkowie Ligi podjęli zakrojoną na szeroką skalę działalność kulturowo-oświatową, mając na uwadze budzenie świadomości narodowej. Do mieszkańców wsi adresowano wydawanego od 1896 r. w Krakowie przez Kaspra Wojnara i Popławskiego „Polaka" oraz legalnie ukazującą się od 1866 r. w Warszawie „Zorzę"[2]. Ostatnie lata XIX w. to okres intensywnej ekspansji ND na wieś.

* Przez Siedleckie rozumiem tu przybliżony obszar dzisiejszego województwa siedleckiego.

W 1899 r. powstało Towarzystwo Oświaty Narodowej (TON)[3]. Koła TON zakładano tajnie po wsiach i miasteczkach, wciągając do nich aktywniejszych, bardziej wyrobionych chłopów. Endencja zmierzała do podporządkowania sobie całokształtu życia oświatowego i politycznego wsi, nie mając w początkowej fazie prawie żadnej konkurencji. W guberni siedleckiej istniało około 50 kół skupiających około 500 członków[4]. Utworzone zostało Koło Okręgowe TON w Siedlcach, którego przedstawicielem w Kole Głównym był dr Wacław Lipiński; później rolę tę przejął Antoni Ponikowski[5].

Pracą ND w okręgu siedleckim kierował Władysław Rytel z Siedlec (ogrodnik z zawodu). Osobnym terenem wpływów narodowych były powiaty wschodnie Guberni, zamieszkałe przez ludność unicką. Tu najwybitniejszym działaczem endecji byli: Wiktor Walewski, organista z Białej Podlaskiej, oraz Zenobiusz Borkowski. Działalność partii polegała na pracy oświatowej wśród ludzi i prowadzeniu propagandy mającej na celu podtrzymanie świadomości narodowej. Duży wpływ na społeczeństwo guberni osiągali narodowcy przez kolportaż gazety „Polak". Gubernia siedlecka należała do tych terenów w Królestwie, gdzie poczytność „Polaka" była największa[6]. Społeczeństwo guberni było szczególnie podatne na wpływy tej partii, chociaż nie głosiła ona postępowego programu społecznego. Ale już samo podnoszenie hasła walki o przywrócenie języka polskiego w szkole i administracji zjednywało jej zwolennników. Akcję prowadzili narodowcy podczas zebrań gminnych w 1905 r. Sprawami związanymi ze wsią kierował Aleksander Zawadzki, zwany „Ojcem Prokopem". Nawiązał on kontakty z ludźmi skupionymi wokół czasopism „Zorza" i „Gazeta Świąteczna". Doprowadził w ten sposób do stworzenia sieci działaczy terenowych. Zasilili oni szeregi różnorodnych — jawnych i tajnych, legalnych i nielegalnych — organizacji działających na wsi podlaskiej. Taką rolę spełniały na Podlasiu „Koło Oświaty Ludowej", „TON" i „Centralne Towarzystwo Rolnicze" (CTR)[7].

W połowie 1900 r. gubernia siedlecka zajmowała drugie po łomżyńskiej miejsce, jeśli chodzi o liczbę członków TON. Spośród ponad 60 działaczy endeckich, którzy prowadzili działalność religijno-oświatową we wschodnich powiatach guberni, znalazła się grupa osób pochodzenia drobnoszlacheckiego. Do rozwoju TON na terenie siedleckiego przyczynili się: Andrzej Rowicki z Huszczy, Wiktor Jaroszewski z Komarówki, Feliks Ostojski z Parczewa i wielu innych. Na szczególną uwagę zasługuje działalność Władysława Rytla. O nim pisał jeden ze znanych liderów Ligi Narodowej, Stanisław Kozicki, że był najwybitniejszym działaczem Ligi w guberni siedleckiej „urodzony na wsi (...) znał doskonale mieszkańców, a w pracy wytrwały i konsekwentny. Nie tylko był silnie uczuciowo związany z Polską, lecz miał bardzo trafny instynkt polityczny, rozumiał program SDN". Zaufanie, jakie pokładał w Dmowskim, wynikało m.in. z tego, że był on „potomkiem rodziny z dawna zamieszkałej na Podlasiu..."[8]. Z Rytlem współpracowała inteligencja siedlecka, której przewodził adwokat Mieczysław Koryszewski. Materialnie wspierał organizację inżynier kolejnictwa Marian Majewski.

W powiecie konstantynowskim i łukowskim pracę prowadzili ziemianie — Stanisław Karyszewski i Kazimierz Błociszewski. W powiecie siedleckim dla endecji i TON pracowało wielu księży. Zaliczyć do nich możemy: księdza dziekana Józefa Scipio del Campo, księdza Mariana Godlewskiego z Krześlina i księdza Eugeniusza Wojciechowskiego z Pruszyna[9]. Współpracownikami Rytla byli: działający w powiatach sokołowskim i węgrowskim Edward Paczóski — rymarz z zawodu, a z pochodzenia drobny szlachcic, oraz urzędnik Cukrowni „Elżbietów" Miron Ruszkiewicz[10].

W 1900 r. w siedleckim gimnazjum powstało koło narodowe. Zawiązał je absolwent szkoły, wówczas student Uniwersytetu Warszawskiego Olszewski. Do koła należeli: G. Krassowski, Władysław Dąbrowski, Świderski. Mieszkanie Krassowskiego w Starej Wsi wykorzystywano jako lokal organizacyjny „Petu." Siedleckie Koła „Zetu" wzmogły polityczną-oświatowe prace nad uświadomieniem narodowym ludności Siedlec. Akcją tą kierował ówczesny aplikant rządowy Tadeusz Czerwiński[11]. Starano się, by w sąsiadujących z Siedlcami powiatach stworzyć prężne organizacje i by w gminach wybierano tajnych wójtów narodowych, a po wsiach sołtysów. Jakie miejsce i rolę w planach Ligi zajmowała młodzież, świadczy fakt, że wybijających się członków „Petu" i „Zetu" wciągano na listę LN. Jednym z nich został Adam Chądzyński pochodzący z Górek-Grubaków (pow. węgrowski). Warto nadmienić, że z tej miejscowości pochodził biskup Jaczewski — zasłużona osobistość w Siedleckiem. Warto pamiętać, że do organizacji narodowej wchodziła młodzież szlachecka. W kole braterskim działali m.in. Wacław Wojewódzki, Łazowski, Zaleski. W gronie najwybitniejszych „zetowców" znalazł się Zygmunt Jastrzębski. Członkowie „Zetu" pracowali w TON-ie, oni też prowadzili rozdawanie nielegalnej literatury w wioskach powiatu węgrowskiego. W organizacji Młodzieży Narodowej Szkół Średnich „Pet" (MNSzŚ „Pet") znaleźli się także uczniowie pochodzenia drobnoszlacheckiego: Zofia Domańska, Tadeusz Dmowski, Aleksander Zawadzki, Jadwiga Grzymała[12].

Koniec XIX w. to okres wpływów ND w TON-ie. Największe wpływy miała endecja w części powiatu łukowskiego, wśród mieszkańców wsi drobnoszlacheckich. Jednym z jej czołowych działaczy był łukowski notariusz — Michał Kamiński[13]. Na terenie powiatu węgrowskiego TON rozwijało działalność bardzo prężnie. Już w 1899 r. było 18 kół Towarzystwa w powiecie. Polska Macierz Szkolna nie zdążyła wejść szerzej i na 80 kół w całej guberni tylko dwa działały w Węgrowskim[14].

Jesienią 1905 r. potężna fala wystąpień chłopskich w guberni siedleckiej skłoniła klasy posiadające oraz główną ich partię — endecję — do wzmożonej penetracji terenu wiejskiego w celu zachamowania radykalizmu chłopskiego. Kler z ambon wznosił modły dziękczynne za uzyskaną wolność. Endecja i ziemianie organizowali procesje i pochody, a występując z flagami narodowymi oraz chorągwiami kościelnymi chcieli odwrócić uwagę chłopów od rewolucji. Te wystąpienia endecji zyskiwały poparcie bogatych chłopów[15].

Przed 1905 r. duże wpływy w Siedleckiem uzyskała SDN występując z hasłem oświaty dla ludu, obrony wiary i unii. Duże zasługi dla pozyskania członków w terenie dla endecji położyło TON. Towarzystwu przewodzili działacze oświatowi, skupieni wokół Zawadzkiego i M. Ceysingerówny[16].

W czerwcu 1906 r. odbyły się wybory do II Dumy, w których największy sukces odniosła endecja. Głosowali na nią chłopi zamożniejsi, ziemiaństwo i drobna szlachta. Oprócz opanowania TON-u, ND zaczęła dominować w stowarzyszeniach o charakterze społeczno-gospodarczym, samopomocowym, kulturalnym i oświatowym. Pod jej wpływem pozostawało Centralne Towarzystwo Rolnicze.

Przełom stanowi rok 1908, kiedy bojówki endeckie Narodowego Związku Robotniczego (NZR) wystąpiły przeciwko Polskiej Partii Socjalistycznej i SDKPiL. Wystąpienie to skompromitowało endecję w oczach robotników. Potępienie strajków spowodowało spory odpływ młodzieży ze stronnictwa. Z inspiracji kościoła, w 1907 r. doszło do utworzenia kół Związku Katolickiego (ZK). Księża często sami stali na czele różnego rodzaju stowarzyszeń lub im patronowali. Prezesem straży pożarnej w Miedznie był przed I wojną światową ksiądz proboszcz Teofil Rybka. Ksiądz Karol Leszczyński założył w 1911 r. w Liwie kółko rolnicze, które w rok później skupiało 69 członków[17]. Kościół oddziaływał na wieś — przez koła parafialne ZK i na miasto — przez Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich (SRCH). Praca w SRCH angażowała niewielką liczbę księży i efekty były znikome. W Siedleckiem utworzono tylko 1 koło SRCH[18]. Nieco większe wpływy uzyskał ZK. Członkowie kół parafialnych najczęściej czytali prasę: „Gazetę Świąteczną", „Zorzę", „Posiew", „Polaka Katolika". W tych czasopismach eksponowano cechy narodowe i katolicyzm.[19]

Na wsi węgrowskiej ważną rolę odegrała działalność ZK. Spore osiągnięcia zanotowały koła Związku w szerzeniu oświaty i czytelnictwa. Biblioteka koła w Liwie składała się z 305 książek, w Sadownem z 176, w Starejwsi — 129, w Wyszkowie — 287. W Korytnicy bibliotekę ufundowano ze składek parafian, a ks. Jasiński założył parafialną kasę pożyczkowo-oszczędnościową.

Ożywioną działalność społeczną, gospodarczą i kulturalno-oświatową rozwinął ziemianin Teodor Holder-Egger i jego żona Maria Holder-Egger. W Korytnicy Holder-Egger założył kółko (liczyło ono 92 członków). Kółka rolnicze skupiały się w powstałym w 1906 r. Centralnym Towarzystwie Rolniczym[20]. Maria Holder-Eggerowa założyła w Korytnicy koło Towarzystwa Zjednoczonych Ziemianek, skupiające żony i córki ziemian z okolicy[21].

W pierwszych latach XX w. zaczynał działalność społeczną i niepodległościową Edward Paczóski, późniejszy poseł na Sejm Rzeczypospolitej z ramienia ND. Również Maria Holder-Eggerowa reprezentowała ND w Sejmie Polski niepodległej. Pod względem wpływów politycznych w przeddzień wybuchu I wojny światowej w powiecie zdecydowanie dominowała endecja. Posiadała oparcie w klerze katolickim, ziemiaństwie i wśród ludności drobnoszlacheckiej. Popierała

ją także większość ludności chłopskiej powiatu węgrowskiego. Obok demonstracji antyrządowych, organizowanych przez PPS, SDKPiL, pod patronatem ND przeprowadzono szereg manifestacji politycznych, mających charakter „demonstracji dziękczynnych". Rozpoczynały się one nabożeństwem w kościele, odprawianym za uzyskaną „wolność", z kazaniem i odczytywaniem carskiego manifestu, po czym formowała się procesja z flagami narodowymi. Najczęściej tak zorganizowane manifestacje wymykały się spod kontroli działaczy endeckich i przeradzały w demonstracje antyrządowe i rewolucyjne. Na terenie Węgrowskiego odbyły się tego typu demonstracje w Prostyni i Kamionniej[22].

W 1914 r. wybuchła I wojna światowa. Już w pierwszych dniach wojny generał gubernator zatwierdził powstały na bazie Centralnego Towarzystwa Rolniczego Centralny Komitet Obywatelski. Działalności CKO patronowało SDN[23].

Na początku 1915 r. w Węgrowie rozpoczął działalność Komitet Obywatelski. Jego zadaniem było łagodzenie skutków wojny i prowadzenie działalności charytatywnej. Komitetem kierowali m.in. T. Holder-Egger, dziekan węgrowski ks. Ignacy Jasiński, sędzia Władysław Szelążek, Jan Cielecki z Paplina, Stefan Zaborowski, Henryk Wangrat i Antoni Włodkowski[24].

Po wkroczeniu Niemców działalność komitetu została na ich polecenie przerwana. Wznowiono ją w 1916 r. pod nazwą Rady Głównej Opiekuńczej w Warszawie. Radą Węgrowską kierowali nadal ci sami ludzie. W skład zarządu weszli: T. Holder-Egger jako prezes, ks. Jasiński (wiceprezes), Wł. Szelążek (skarbnik) oraz J. Cielecki i Franciszek Lesiewski z Łochowa. Ponadto członkami rady byli: ks. Ignacy Cyraski, proboszcz Korytnicy, Maria Holder-Eggerowa i doktor Adam Małkowski z Woli Korytnickiej. Skład rady był dość jednoznaczny. Dominowali ziemianie i księża — sympatycy ND. Wg ks. Cyraskiego skład rady był następujący: 17 ziemian, 68 chłopów i drobnej szlachty, 13 księży, 7 inteligentów i 4 mieszczan[25]. W 1916 r. rada reaktywowała Polską Macierz Szkolną. Jej prezesem został ks. Cyraski, a obok niego do czołowych działaczy należeli: M. Holder-Eggerowa, W. Szelążek i Stanisław Tokarski. Rozpoczęto zakładanie kół we wsiach powiatu[26].

W Korytnicy rozwijało się Katolickie Towarzystwo Młodzieży (KTM). Zapisało się do niego 160 dziewcząt i 70 chłopców[27]. Opiekunem młodzieży korytnickiej był ks. Ignacy Cyraski. Na jej potrzeby napisał i wydał w 1917 r. obszerną książkę pt. „Młodzieży Polskiej"[28]. Wpajała ona w młodzież przekonania narodowe i religijne.

Nadszedł wreszcie upragniony 1918 rok. Powstała wolna, niepodległa Polska. Narodowa Demokracja poprzez różne organizacje społeczne i polityczne na trwałe zapuściła korzenie w Siedleckiem.

PRZYPISY

[1] A. Kowalski, *Nielegalne kółka samokształceniowe w gimnazjum siedleckim (1888–1889)*, [w:] *Księga pamiątkowa Siedlczan (1844–1905)*, Warszawa 1927.

[2] J. L. Popławski, *Stawka na lud* [w:] *Narodowa Demokracja. Antologia myśli politycznej 1885–1905*, oprac. B. Toruńczyk, Warszawa 1918, s. 25–29; *Rząd rosyjski i kościół katolicki*, tamże, s. 19–23.

[3] Towarzystwo Oświaty Narodowej (TON) zostało założone przez LN, gdy jej kierownicy przekonali się, że mają już dość rozległe i uregulowane stosunki na prowincji. Rolę kierowniczą spełniało Koło Główne z siedzibą w Warszawie. Składało się ono z przedstawicieli kół poszczególnych guberni i kierownictwa prac socjalnych. W miastach gubernialnych były koła okręgowe, a niżej koła powiatowe, miejskie, gminne i wiejskie. U. Głowacka-Maksymiuk, *Gubernia siedlecka w latach rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1985.

[4] T. Szczechura, *Ruch ludowy w Siedleckiem*, Warszawa 1984, s. 23-24.

[5] Głowacka-Maksymiuk, op. cit., s. 62.

[6] WAP, Siedlecki Gubernialny Urząd Żandarmerii, sygn. 192, s. 24.

[7] Popławski, Stawka na lud ..., s. 25–29.

[8] S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1974, s. 369.

[9] T. Krawczak, *W szlacheckim zaścianku*, Warszawa–Siedlce 1993, s. 104–113.

[10] S. Kozicki, op. cit., s. 369.

[11] T. Kożuchowski, *Moje wspomnienia i przeżycia z pobytu w gimnazjum w Siedlcach od roku 1895–1905* [w:] *Księga pamiątkowa.*

[12] Tamże, s. 394; T. Piskorski, *Wykaz poległych i zmarłych uczestników ruchu niepodległościowego młodzieży narodowej „Zet", „Pet" (1886–1936)*, Warszawa 1936, s. 13–67.

[13] „Gazeta Powiatu Łukowskiego" nr 4 z kwietnia 1929 r., s. 2.

[14] A. Kołodziejczyk, *Węgrów i okolice w latach 1864–1914*, Węgrów 1991, s. 190.

[15] S. Kalabiński, *Walki chłopów w b. guberni siedleckiej w latach rewolucji 1905–1907*, [w:] *Rewolucja 1905–1907 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1966, s. 131.

[16] T. Krawczak *Społeczeństwo siedleckie w walce o niepodległość* [w:] *Społeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne* pod. red. J. Szaflika, Warszawa 1980, s. 85.

[17] A. Kołodziejczyk, op. cit., s. 191.

[18] T. Krawczak, op. cit., s. 87.

[19] F. Stopniak, *Kościół na Lubelszczyźnie i Podlasiu na przełomie XIX i XX w.*, Warszawa 1975, s. 490–493.

[20] M. Holder, *Z Kółka Korytnickiego*, „Ziemianka" 15 IV 1912 r., s. 125.

[21] Tamże, nr 10, 1913, s. 157.

[22] U. Głowacka-Maksymiuk, *Powiat węgrowski w latach 1905–1907*, Warszawa 1985, s. 203.

[23] T. Krawczak, *W szlacheckim...*, s. 121.

[24] J. Cyraski, *Co dała Ziemi Węgrowskiej Rada Opiekuńcza Powiatowa*, Warszawa 1917, s. 12–13.

[25] Tamże, s. 32–37.

[26] „Wyzwolenie" nr 18 z 5 V 1918 r., s. 179.

[27] A. Kołodziejczyk, *Węgrów i okolice w latach 1864–1914*, Węgrów 1991, s. 220.

[28] J. Cyraski, *Młodzieży Polskiej. Zbiór wiadomości pożytecznych z dodaniem działu literackiego i pieśni ojczystych*, Warszawa 1917.